

3. UNDERSØKTE KULTURMINNER

Ingar M. Gundersen, Kulturhistorisk museum

INNLEDNING

Totalt 64 lokaliteter ble undersøkt som en del av E6-prosjektet i 2011 og 2012 (figur 3.1). Av disse var det fire uregistrerte kullgroper, som ble oppdaget under arbeidets gang og innlemmet i undersøkelsene etter avtale med Statens vegvesen og Riksantikvaren. Lokalitetene hører til svært ulike kulturminnetyper og berører derfor også et bredt spekter av faglige problemstillinger. Materialet kan deles inn i to hovedtyper: bosetnings- og jordbrukshistoriske lokaliteter (12) og utmarkskulturminner (49). Tre lokaliteter ble avskrevet (id 126697, 115842 og 127612). De var opprinnelig registrert som bosetningsspor, overpløyd kullgrop og hulvei.

Utmarkslokalitetene består av kullfremstillingsanlegg (38), fangstgroper (6), hulveier (2) og udefinerte nedgravninger (3) og utgjør i en rent kvantitativ forståelse prosjektets hovedmateriale. De fleste utmarksklokalitetene består imidlertid av kun ett enkeltminne i motsetning til de langt mer komplekse bosetnings- og jordbrukshistoriske lokalitetene. Det er derfor sistnevnte kategori som har gitt det mest omfattende faglige datatilfanget på prosjektet, og som det er lagt ned mest arbeid med når det gjelder både antall dagsverk, faglige prioriteringer og omfanget av de naturvitenskapelige analysene. Kategorien består av forskjellige kulturminnetyper, som rydningsrøysfelt (4), bosetningsspor (3), dyrkingsspor (1) og bosetningsspor i kombinasjon med jordbruksspor (4), med andre ord lokaliteter som kan knyttes til den forhistoriske gården, tunet og innmarka.

I denne artikkelen vil materialets kompleksitet bli presentert og kategorisert i all enkelhet, som en innføring i den videre behandlingen av de viktigste faglige problemstillingene i de påfølgende artiklene. For nærmere opplysninger om lokalitetenes alder og karakter henvises det derfor til artikkel 12, 19 og 20 i dette bindet samt de enkelte lokalitetsspesifikke artiklene (artikkel 13–18).

UTMARKSKULTURMINNENE

Kullgropene utgjør et regelrett massemateriale, og samtlige 38 lokaliteter ble undersøkt. Det ble på kullprøver fra 36 av disse utført detaljerte vedartsanalyser,

som deretter ble radiologisk datert. Hovedbrukstiden ligger i høymiddelalder, men det er også påvist kullbrenning i vikingtid, tidlig middelalder og senmiddelalder. Metodevalget har variert noe. Én lå i en havnehage og ble flateavdekket og snittet. De øvrige lå i utmarksområder, og 18 av disse ble maskinelt snittet. I sistnevnte kategori ble i tillegg rundt fem av gropene flateavdekket før de ble snittet. Ti ble prøvestukket, mens de øvrige ni ble undersøkt ved hjelp av manuell flategraving av en kvadrant i milebunnen med påfølgende prøvestikking, i figur 3.1 benevnt som «sektorgraving». De forskjellige utgravningsmetodene er grundigere omtalt i artikkel 19.

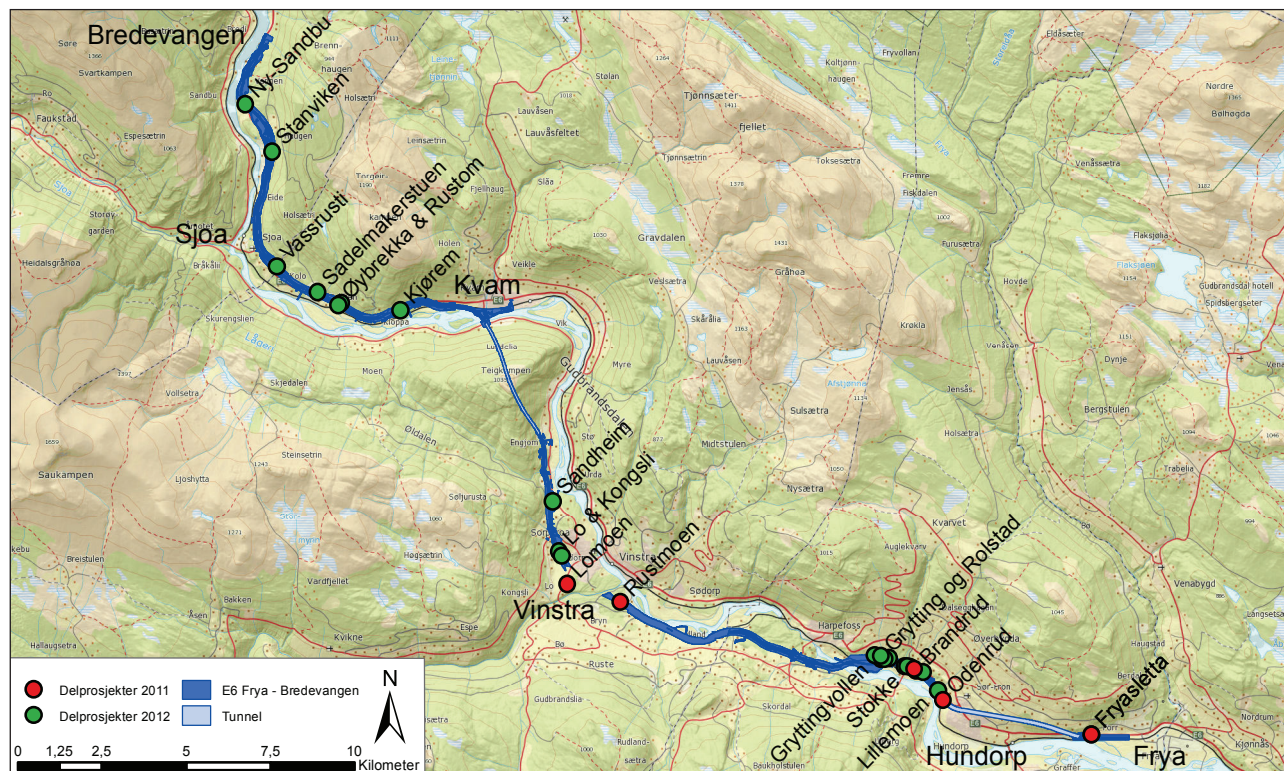
I tillegg ble tre mindre lokaliteter med kullblanda groper undersøkt på Brandrud II–III og Stokke, hvorav en trolig er en overpløyd kullgrop, mens de andre fire har en uvisst funksjon. Gropene er datert til middelalder. Seks registrerte kullgroper på Rustmoen ble omdefinert til fangstgroper etter endt graving og ble alle undersøkt ved maskinell snitting. Fangstgropene inngår trolig i ett og samme fangstsystem. Kullprøver fra fire av disse ble deretter datert og plasserer brukstiden i jernalder. De to hulveiene i Sel ble overflatedokumentert ved hjelp av digital innmåling og tegning før det ble anlagt snitt med gravemaskin. Som et supplement til basisdokumentasjonen ble det utformet 3D-modeller av utvalgte hulveipartier ved hjelp av totalstasjon (for nærmere omtale, se Eriksen, artikkel 2). Detaljert vedartsanalyse har vært standard ved utmarksundersøkelsene og har vært kombinert med enkel vedartsanalyse på de fire fangstgropene.

BOSETNINGS- OG JORDBRUKSHISTORISKE LOKALITETER

De fire rydningsrøysfeltene er av noe forskjellig karakter, men kan alle defineres som relativt små. På tre av dem (Odenrud II, Grytting II og III) er det påvist førreformatorisk virksomhet, mens Rustom stammer fra nyrydning i etterreformatorisk tid. På Grytting II er det i tillegg dokumentert smievirksomhet i middelalder. Alle de fire lokalitetene ble overflatedokumentert og

Id	Lokalitet/ område	Kommune	Kulturminnetyper							Metodevalg					Naturvitenskapelige analyser							C-nummer	Under- søkt år								
			Bosetningsspor	Rydningstøyer	Jordbrukslag	Kullgrøp	Fangstgrøp	Hulvei	Annet	Flateavdekking	Dypsjakt	Overflatedokumentasjon	Maskinell smiting	Sektorgraving	Provestikking	Enkel vedart	Detailert vedart	C14	Makrofossil	Pollen	Mikromorf			Metallurgi	Geoteknologi	Osteologi					
139594	Fryasletta	Sør-Fron	x	x	x																						C58048	2011/2012			
126696	Odenrud I	Sør-Fron	x																									C58046	2011		
126697	Odenrud I	Sør-Fron	Avskrevet							x																				2011	
127664	Odenrud II	Sør-Fron		x																									C58047	2011	
126647	Lillemoen	Sør-Fron																											C58386	2012	
126694	Brandrud I	Sør-Fron	x																										C58049, C58050	2011	
126692	Brandrud II	Sør-Fron																											C58051	2011	
126690	Brandrud III	Sør-Fron																											C58052	2011	
126695	Brandrud IV	Sør-Fron	x																										C58596-C58606	2012	
127668	Brandrud	Sør-Fron																											C58384	2012	
126650	Stokke	Sør-Fron																											C58385	2012	
126681	Grytting I	Sør-Fron	x																										C58575-C58581	2012	
126680	Grytting II	Sør-Fron		x																									C58582-C58586	2012	
127662	Grytting III	Sør-Fron		x																									C58375	2012	
127667	Grytting	Sør-Fron																											C58382	2012	
127671	Grytting	Sør-Fron																											C58383	2012	
95981	Grytting	Sør-Fron																											C58379	2012	
Uregistrert	Gryttingvollen	Sør-Fron																											C58053, C59172	2011	
126682	Rolstad I	Sør-Fron	x	x	x																								C58587-C58589	2012	
126683	Rolstad II	Sør-Fron	x																										C58590-C58592	2012	
126655	Rolstad	Sør-Fron																											C58376	2012	
126656	Rolstad	Sør-Fron																											C58377	2012	
126658	Rolstad	Sør-Fron																											C58378	2012	
127660	Rolstad	Sør-Fron																											C58380	2012	
127661	Rolstad	Sør-Fron																											C58381	2012	
49121	Rustmoen	Nord-Fron																											C58078	2011	
95962	Rustmoen	Nord-Fron																											C58079	2011	
95964	Rustmoen	Nord-Fron																											C58080	2011	
95966	Rustmoen	Nord-Fron																											C58081	2011	
95967	Rustmoen	Nord-Fron																											C58082	2011	
95975	Rustmoen	Nord-Fron																											C58083	2011	
95978	Rustmoen	Nord-Fron																											C58084	2011	
95979	Rustmoen	Nord-Fron																											C58085	2011	
95986	Rustmoen	Nord-Fron																											C58086	2011	
95991	Rustmoen	Nord-Fron																											C58087	2011	
95993	Rustmoen	Nord-Fron																											C58088	2011	
96001	Rustmoen	Nord-Fron																											C58089	2011	
96003	Rustmoen	Nord-Fron																											C58090	2011	
96005	Rustmoen	Nord-Fron																											C58091	2011	
96006	Rustmoen	Nord-Fron																											C58092	2011	
96013	Rustmoen	Nord-Fron																											C58093	2011	
111620	Rustmoen	Nord-Fron																											C58094	2011	
132945	Rustmoen	Nord-Fron																											C58095	2011	
Uregistrert	Rustmoen	Nord-Fron																											C58096	2011	
4528	Lomoen	Nord-Fron																											C58097	2011	
23700	Lomoen	Nord-Fron																											C58098	2011	
23701	Lomoen	Nord-Fron																											C58099	2011	
34045	Lomoen	Nord-Fron																											C58100	2011	
64716	Lomoen	Nord-Fron																											C58101	2011	
64717	Lomoen	Nord-Fron																											C58102	2011	
138210	Lomoen	Nord-Fron																											C58103	2011	
77649-4	Kongsli	Nord-Fron																											C58389	2012	
77649-5	Kongsli	Nord-Fron																											C58390	2012	
Uregistrert	Kongsli	Nord-Fron																											C58391	2012	
Uregistrert	Kongsli	Nord-Fron																											C58392	2012	
115842	Lo	Nord-Fron	Avskrevet							x																			C58388	2012	
111618	Sandheim	Nord-Fron																											C58387	2012	
123182	Kjørem	Nord-Fron																											C58395	2012	
141081	Øybrekka	Nord-Fron		x	x																								C58393	2012	
141080	Rustom	Nord-Fron		x																									C58396	2012	
81378	Sadelmakerstuen	Nord-Fron																											C58394	2012	
127613	Vassrusti	Sel																											C58398	2012	
127611	Stanviken	Sel																											C58397	2012	
127612	Ny-Sandbu	Sel	Avskrevet																											C58399	2012

Figur 3.1. Lokalteter undersøkt som en del av E6-prosjektet Gudbrandsdalen, sortert fra sør til nord.

Figur 3.2. Kart over lokalitetens plassering i landskapet med angitt utgravningsår. Kart: Ingar M. Gundersen.

utvalgte røyser snittet. På Grytting II ble det i tillegg utført digital 3D-modellering.

Grytting II og III ligger nær bosetningsområdet på Grytting I, hvor det er gravd ut en jernaldergård i tre faser. Odenrud II ligger på tilsvarende vis i nærområdet til Odenrud I, mens Rustom ligger nær Øybrekka. Dette innebærer ikke nødvendigvis at lokalitetene skal forstås som tilknyttet de samme driftsenhetene, men gir rom for å analysere endringer i den overordnede landskapsutnyttelsen over tid (se Gundersens artikkel 12 for nærmere redegjørelser). Rent bosetningshistoriske lokaliteter finnes i svært liten grad på prosjektet. Kun Odenrud I og Grytting I kan plasseres innenfor en slik kategori, mens det på Rolstad II i tillegg er dokumentert en overpløyd kullgrop. Dette er likevel forbundet med kildekritiske forhold ettersom både Grytting I og Odenrud I ligger nær rydningsrøysene på Grytting II og Odenrud II, hvor kategoriseringen i all hovedsak er betinget av moderne lokalitetsavgrensninger. Grytting I ligger i tillegg nær Rolstad I, hvor det er påvist både bosetnings- og jordbruksspor. Både Fryasletta, Brandrud I, Brandrud IV og Rolstad I viser dette med all tydelighet. Her opptrer bosetnings- og jordbruksspor i direkte relasjon til hverandre og avløser hverandre over tid. Kun Øybrekka er definert som en ren jordbrukslokalitet, men også her er det påvist et ildsted/kokegrop som vitner om en mer variert bruk enn som så. Kategoriseringen skal derfor på ingen måte forstås som absolutt, men reflekterer

kun funnsammensetningen på hver enkelt lokalitet i rent empirisk forstand. I et overordnet perspektiv er de tvert imot knyttet til den samme diskusjonen om jordbruksbosetningenes utvikling i dalføret fra bronsealder til nyere tid (se Gundersens artikkel 12).

De viktigste bosetningshistoriske lokalitetene er Brandrud I, Brandrud IV og Grytting I, hvor det er påvist tre jernaldergårder med opptil tre bruksfaser og totalt elleve langhus.

De bosetnings- og jordbrukshistoriske lokalitetenes hovedbruksfase ligger innenfor romertid og folkevandringstid, men det er også dokumentert bosetning og jordbruk helt tilbake til eldre bronsealder. Andre lokaliteter viser bruk i middelalder og opp mot nyere tid. På Fryasletta er det påvist mer eller mindre kontinuerlig jordbruk fra yngre bronsealder og opp til i dag.

Felles for utgravningene av de jordbruks- og bosetningshistoriske lokalitetene er at det ble benyttet maskinell fflateavdekking. På Fryasletta, Øybrekka, Brandrud IV og Grytting I ble dette kombinert med dypsjakting, med påfølgende fflateavdekking ned til eldre stratigrafiske nivåer. Metoden er svært nyttig når man skal belyse de komplekse funnforholdene som en omfattende flomhistorikk kan forårsake. Den ble drevet i sin mest rendyrkede form på Fryasletta (se Loktus artikkel 13), hvor bosetnings- og jordbruksspor ble påvist på tre nivåer, som hadde opptil metertykke lag med flom- og flomskredsedimenter mellom seg.

De mest omfattende naturvitenskapelige analysene er utført på de tre jernaldergårdene og på de komplekse sekvensene med flom og jordbruk på Fryasletta, Øybrekka og Rolstad I. I figur 3.1 er analysene listet opp for hver lokalitet. Analyseresultatene av makrofossiler, pollen, detaljert vedart og metallurgi samt mikromorfologi er nærmere omtalt i artikkel 21, 22, 25, 26 og 27. På grunn av plassbehov er «geoarkeologi» benyttet som en samlebetegnelse på en rekke forskjellige analysemetoder, som partikkelanalyse, pH, magnetisk mottagelighet og in situ-observasjoner av både geologiske og arkeologiske lag. Metodene har vært et supplement til mikromorfologianalysene på de samme lokalitetene og er rettet spesifikt inn mot flomhistorikkens innvirkning på lokalitetene. På Gryttingvollen foretok vi prøveboring nær Lågen for å sikre et komparativt materiale til analysene på de arkeologiske lokalitetene. Metodene, analysene og resultatene er grundig gjort rede for i artikkel 11 samt i de lokalitetsspesifikke artiklene (artikkel 13–18).

EN KORT OMTALE AV MINDRE LOKALITETER

En rekke lokaliteter er ikke omtalt nærmere i egne artikler i dette bindet. Dette gjelder blant annet de avskrevne lokalitetene, men også mindre lokaliteter som Grytting III, Rustom, Brandrud II–III, Stokke, Vassrusti og Stanviken. Det er ulike årsaker til dette, men i all hovedsak er tyngdepunktet i publikasjonen lagt på de største utgravningsfeltene og de viktigste faglige resultatene. Av hensyn til helheten i publikasjonen vil de aktuelle lokalitetene likevel bli kort presentert her.

Grytting III

På Grytting III ble det påvist 15 små rydningsrøyser med lav markering (1,7–6,4 meter, opptil 0,6 meter høye), men røysernes utforming skapte usikkerhet ved tolkningen av flere av dem ettersom det er generelt

mye stein i dette området (Lieng og Gundersen 2013a). Manglende jordbruks- eller kulturlag førte også til at kunnskapspotensialet ble vurdert som lavt, og undersøkelsen ble derfor nedprioritert til fordel for de mer omfattende undersøkelsene på Grytting I–II. Seks røyser ble valgt ut for snitting, og to av dem ble deretter avskrevet. Et fåtall prøver ble likevel analysert for makrofossiler og vedart, og resultatene indikerer at området ble avsvidd. En kullprøve av furu fra avsviingslaget ble datert til 1617 ± 30 BP (380–540 e.Kr.), men er i analyserapporten vurdert som trekull fra naturskog. Dette innebærer at man må ta høyde for at trevirket kan ha vært dødt i lang tid før forbrenningen. Prøven er derfor vurdert som en *terminus post quem*-datering av røysa, med andre ord som en nedre grense for hvor gammelt røysfeltet kan være, og reflekterer ikke nødvendigvis tidspunktet for anleggelsen av røysene.

Rustom

På Rustom ble det påvist 13 rydningsrøyser, og 6 av dem ble snittet med gravemaskin (Gundersen og Lieng 2013). Røysene var i likhet med dem på Grytting III svært små (1,2–3,5 meter, opptil 0,5 meter høye), og det ble ikke påvist kultur- eller jordbrukslag i forbindelse med dem. Lite torv på røysene og lite organisk materiale mellom steinene ga inntrykk av at feltet var relativt ungt, men to av røysene ble likevel underlagt grundigere dokumentasjon. Tre kullprøver ble sendt til detaljerte vedartsanalyser, og to av prøvene ble deretter datert. Begge dateringene er foretatt på furu. Dette resulterte i 331 ± 31 (1470–1650 e.Kr.) og 228 ± 30 BP (1630–1960 e.Kr.). Ut fra en helhetsvurdering ble røysfeltet vurdert til å være fra etterreformatorisk tid.

Brandrud II–III

De to lokalitetene var opprinnelig registrert som mindre kokegropsfelt, men viste seg ved snitting å ha en helt annen oppbygning og utforming (Gundersen og

Figur 3.3. Kullblanda groper på Brandrud III (til venstre) og Stokke (til høyre). Aija Macane og Linn Trude Lieng studerer profilen. Det ble gjort funn av ubrente dyrebein i de øvre fyllmassene i begge strukturer. Foto: Guro Koksveik Lund og Karolina Kegel.

Loktu 2014). Strukturene var 1,1–4,2 meter i største mål og opptil 0,4–1 meter dype (figur 3.3). På Brandrud II viste den ene nedgravningen seg å være en overpløyd kullgrop, som var blitt gjenfylt av steiner. De tre andre nedgravningene på de to lokalitetene viste tydelige spor etter sterk varmeutvikling og markante kullsjikt med flere bruksfaser. Det ble diskutert om gropene kunne være avfalls-, kull- eller tjæregroper, men det ble ikke påvist diagnostiske trekk som kunne underbygge dette nærmere. Et fragment av ubrent bein av pattedyr ble funnet i en av dem. Fire prøver fra tre strukturer ble sendt til detaljerte vedartsanalyser, som utelukkende resulterte i furu. Den mulige kullgropa ble deretter datert til 933 ± 30 BP (1020–1170 e.Kr.), mens to av de øvrige gropene er datert til 798 ± 30 (1180–1280 e.Kr.), 390 ± 30 (1440–1530/1550–1640 e.Kr.) og 719 ± 30 BP (1220–1310/1360–1390 e.Kr.). Det er dermed usikkert om de er samtidige.

Stokke

Lokaliteten ligger svært nær Brandrud II–III og består i likhet med disse av en kullblandet nedgravning (Lieng og Gundersen 2013b). Gropa er opptil 2,4 meter bred og 0,7 meter dyp, og det ble funnet et fragment av ubrent dyrebein i de øvre fyllmassene. Fragmentet er ikke nærmere bestemt enn pattedyr, men i analyserapporten er det antydning at det kan stamme fra bjørn. En kullprøve av furu ble datert til 816 ± 30 BP (1160–1270 e.Kr.).

Vassrusti

Hulveien lå i fortsettelsen av en traktorvei oppover en sørvestlig helling på grensen mellom Nord-Fron og Sel, med en bevart lengde på 42 meter (Lieng og Gundersen 2013c). Hulveien hadde svakt markerte voller og en dokumentert indre bredde på opptil 1,5 meter og dybde på 0,2 meter. I bunnen var bredden kun 0,6 meter. To hestekosøm ble funnet med metall-detektor; de ligner typer som er blitt dokumentert i middelalderske brannlag i Gamlebyen i Oslo, nærmere bestemt Færden (1990: 247) gruppe 1. Typologien på området er imidlertid lite utviklet, og de forskjellige typenes brukstid oppover i tid er usikker. To kullprøver ble tatt ut av mulig gammel markoverflate under vollen, som kuttet av hulveien. Prøvene besto av furu og ble

datert til 371 ± 31 BP (1440–1530/1550–1640 e.Kr.) og 214 ± 33 BP (1640–1690/1720/1810/1920–1960 e.Kr.). Resultatet angir en *terminus post quem*-datering for anlegget. Hulveien kan trolig knyttes til skogs- og gårdsarbeid på stedet i etterreformatorisk tid.

Stanviken

Hulveien var totalt ca. 105 meter lang og gikk i stor grad på tvers av et bratt vestvendt og rasutsatt terreng før den i sør fortsatte oppover lia mot sørsørøst (Lieng og Gundersen 2013c). Deler av hulveien var svært skadet av flomløp og jordskred og må nødvendigvis ha blitt utbedret i ettertid. Hulveien ble snittet på to steder. Vollene varierte fra tidvis svært markerte til svært lave, og det ble dokumentert en indre bredde på opptil 2 meter med 1,2 meter mot bunnen. Vollene var opptil 0,5 meter høye. To hestekosøm ble funnet med metall-detektor. Den ene er trolig av nyere dato, mens den andre ligner Færden (1990:247) gruppe 2. Hestekosøm av samme type er dokumentert i brannlag i Oslo med dateringer fra 1200–1600-tallet, men med et tyngdepunkt på 1500-tallet. Fem prøver ble vedartsanalyser og deretter datert. Prøvene stammer fra kullinser i vollen og består av furu og noe bark. Prøvene er datert til 929 ± 32 BP (1020–1180 e.Kr.), 741 ± 30 BP (1220–1290 e.Kr.), 1123 ± 31 BP (810–1000 e.Kr.), 385 ± 32 BP (1440–1530/1550–1640 e.Kr.) og 253 ± 30 BP (1520–1600/1610–1680/1760–1800/1930–1960 e.Kr.). Dateringene indikerer at deler av hulveien ble utbedret i etterreformatorisk tid, men også at deler av veien kan ha sin opprinnelse i førreformatorisk tid.

SUMMARY

Sixty-four sites were excavated in 2011 and 2012 by the E6 project Gudbrandsdalen. The most significant results are connected to Iron Age settlement and cultivation and mediaeval charcoal production. Twelve settlement and cultivation sites included a large number of traces from prehistoric farming from the Early Bronze Age to the Middle Ages, with a clear concentration in the Roman Iron Age and the Migration Period. A large majority of the 38 sites with charcoal production were radiocarbon dated to the High Middle Ages, while six pitfalls in the same area were dated to the Iron Age.

LITTERATUR

- Færden, Gerd 1990. «Metallgjenstander». Erik Schia og Petter B. Molaug (red.). *Dagliglivets gjenstander – del 1. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 7. Øvre Eiker: Alvheim og Eide, Akademisk Forlag.*
- Gundersen, Ingar M. og Linn Trude Lieng 2013. E6-prosjektet Gudbrandsdalen. Delrapport 12: Øybrekka, Rustom, Sadelmakerstuen og Kjørem. Fossile dyrkingslag, rydningsrøyser og kullgroper. Øibreken nordre 330/21, Rustom 357/1, Sadelmakerstuen 332/14, 347/2, Kjørem 352/1, Nord-Fron kommune, Oppland. Oslo: Kulturhistorisk museum. (Upublisert utgravningsrapport).
- Gundersen, Ingar M. og Lise Loktu 2014. E6-prosjektet Gudbrandsdalen. Delrapport 4: Brandrud I–III. Bosetningsspor, langhus, fossile dyrkingslag og kullblanda groper. Brandrud, 56/2, 14, 294 og Stokke, 57/2, 4, 11, Sør-Fron kommune, Oppland. Oslo: Kulturhistorisk museum. (Upublisert utgravningsrapport).
- Lieng, Linn Trude og Ingar M. Gundersen 2013a. E6-prosjektet Gudbrandsdalen. Delrapport 7: Grytting III. Rydningsrøyser. Grytting nordre, 48/1, Sør-Fron, Oppland. Oslo: Kulturhistorisk museum. (Upublisert utgravningsrapport).
- Lieng, Linn Trude og Ingar M. Gundersen 2013b. E6-prosjektet Gudbrandsdalen. Delrapport 8: Grytting og Rolstad utmark, Lillemoen, Stokke og Brandrud. Rolstad øvre, 45/1, Grytting nordre, 48/1, Brandrud, 56/1, Lillemoen, 62/7 og Stokke, 57/4. Sør-Fron, Oppland. Oslo: Kulturhistorisk museum. (Upublisert utgravningsrapport).
- Lieng, Linn Trude og Ingar M. Gundersen 2013c. E6-prosjektet Gudbrandsdalen. Delrapport 13: Ny-Sandbu, Stanviken og Vassrusti. Hulveier. Ny-Sandbu 313/1, Stanviken 310/1 og Vassrusti 331/1, Sel, Oppland. Oslo: Kulturhistorisk museum. (Upublisert utgravningsrapport).